

פרק טו

דברי רב האי גאון על תקיעת שופר והפולמוס הקראי * אוצר החכמה

במנהגי ישראל ח"א (ירושלים תשמ"ט), עמ' כח-ל, דנו בתשובתו של רב האי גאון (939-1038) בענין תקיעת שופר בראש השנה, ורמזנו שם¹ על כך שיש להבינה על רקע הפולמוס הרבני-קראי. קיצרנו שם,
אוצר החכמה 1234567

* פרק זה הינו הרחבה של מאמר שפרסמתי באותו שם בספר בהיותו קרוב: אסופת מאמרים לימים הנוראים לזכרו של יחיאל ש' פינפטר הי"ד, מרכז שפירא, תש"ס, עמ' 246-254.

1 עמ' ל הערה 17. וכבר הבאנו שם את דבריו של R. Brody, ב-JQR, עו/ג, 1986, עמ' 241, שכתב שם: The Karaite-Rabbanite polemic, which is openly hinted at as motivating the questioners, very likely influenced the Geonic response as well. רחבה ונכבדה היא למאד, ואין כאן המקום לפרטה. אבל נציין לקטע שפירסם ^{הוצאת} מאנן ב-HUCA יב-ג, 1937-1938, עמ' 450 (שורה 15 ואילך). רב האי עצמו ידע לא מעט על הקראים ועל כתות אחרות. ראה מה שהביא משה גיל, בספרו חייו הבלכי הכופר מחוראסאן, ישראל תשכ"ו, עמ' 30, קטע מתשובתו החריפה כנגד "מינין שצוחקים מישראל ופרשו מדרכי ישראל וכו'". ואולם, שמא אין זה לרב האי גאון. ראה אוצר הגאונים ח"ז, יבמות, ירושלים תרצ"ו, סי' רסב, עמ' 113, ושם הערה ג, על הייחוסים השונים לתשובה זו: רב משה גאון (רדב"ז), רב עמרם גאון (ר"מ מטרנאי), רב נטרונאי (שערי צדק). והשווה תשובות רב נטרונאי בר הילאי גאון, מהדורת ר"י ברודי, ח"א, ירושלים תשנ"ד, עמ' 258, (ועל חייו הבלכי, ראה דבריו של ש"א פאזנאנסקי, בהגן ז, תרס"ח, עמ' 112-137). וראה דבריו של רב האי בענין ירושת הבן לאמו, באוצר הגאונים ח"ח, כתובות, ירושלים תרצ"ט, עמ' 336, סי' תשסו, (ע"פ שערי צדק סי' נג, סו ע"א ואילך): אמנם כוונתנו בזה המאמר לבטל דעת מתנגדינו [=הקראים] שהפוסקים יורו על ירושת הבן לאמו... וכו'. וכן באוצר הגאונים ח"ו, גיטין, ירושלים תש"א, סי' רלח, תשובה לרב האי גאון בענין כתיבת ספר תורה (ראה עמ' 92, הערה ה) עמ' 96, וראה שם הערה ג. והשווה באוצר הגאונים ח"ב, שבת, ירושלים תר"צ, עמ' 76, הערה ה. ואילו באוצר הגאונים שבת, סי' שצט, עמ' 130: אשכחן ליה לרבינו האי גאון זצ"ל דאמר הכי. ולענין מילה מעולם

[ריט

וכאן באנו להרחיב דברים, ולהראות עד כמה מתוחכמים דבריו של הגאון בכך שמשמש הוא במונחיהם וטענותיהם של הקראים כנגדם הם. בכדי לבאר את הדברים נביא תחילה את נוסח השאלה ואת ראשיתה של התשובה, ולאחר מכן נדון בה. התשובה מתייחסת להא דאיתא בגמרא ראש השנה (לד ע"א):

אתקין ר' אבהו בקיסרי, תקיעה שלש שברים תרועה תקיעה... מספקא ליה אי גנתי גנח או ילולי יליל... וכו'.

וזה לשונה של השאלה²:

תשובת שאלה לרבי' האיי גאון ז"ל על התקיעות שהתקין ר' אבהו. שאל רבינו הצדיק ז"ל מלפני אדוננו על אודות התקיעות ואמר לו כי חבר לו דברים עם חכמי אדום על איזה מהם החובה. והשיב אדוננו כי החובה היו התשע ועל סדר ברכות, כי התקיעות שמיושב לערבב את השטן הם. וביקשו עכשיו תלמידי אדוננו לדקדק שאלה זו כי עדיין לא נתברר לנו אותה קושיא דתנו [ראש השנה לג ע"ב] סדר התקיעות שלש של שלש [שלש].

לא נמנעו רבוננו עליהם השלום מלמול את בניהם של קראים בשבת, כי אפשר שיחזרו אל מוטב ואין מעכירין עליהם... אלו דברי ר' יהודה נזקנו של ר' שרירא גאון או רב יהודאי גאון, ז"ל, הערת המהדיר שם אות ה] ורבינו האיי גאון זצ"ל וגו', (והוא על פי תשובות הרמב"ם, מהדורת י' בלאו, ח"ב, ירושלים תש"כ, סי' תמט, עמ' 730-731). הרי שרב האי גאון ידע על הקראים, עמד בקשר ובפולמוס אתם, ואילו על רב סעדיה גאון (ראה להלן הערה 26), ראה בספרו של H. Malter, Saadia Gaon: His Life and Works, ניו-יורק 1926 (ד"צ ניו-יורק 1969), עמ' 46, 58-59, 114, 167-171, 261-267, 380-402. 2 אוצר הגאונים, בעריכת רב"מ לוין, כרך ח, ירושלים תרצ"ג, עמ' 60-62, סי' קיז, והיא על פי תמים דעים לראב"ד, סי' קיט. התשובה היא לשאלתו של מר רב בהלול מקירואן. וראה הערותיו המאלפות של לוין שם על אתר, שציין למאמרו של ש"א פוזננסקי, שבספר היוכל לא"א הרכבי, זכרון לאברהם אליהו, פטרסבורג תרס"ט, עמ' 181, 188-189.

על קשריו של רב האי עם חכמי קירואן, ראה בספרו של Tsvi Groner The Legal Methodology of Hai Gaon, צ"קו 1985, עמ' 11, 132, הערה 9. וכן ראה מש"כ י' מאנן, באסופת מאמריו בשם: The Responsa of the Babylonian Geonim as a Source of Jewish History, תל-אביב 1970, עמ' 33 [JQR=, ז, 1916-1917, עמ' 483]. ע"ע מש"כ ר"ש אברמסון, בספרו עניינות בספרות הגאונים, ירושלים תשל"ד, עמ' 192-194. (הערחו של רמ"מ הוניג).

ואמרין בגמרא [שם לד ע"ב] שמע ט' תקיעות בט' שעות ביום
צא וק"ל הלכה כר' יוחנן ולעולם כסדרן תר"ת פשוטה לפניו
ופשוטה לאחריה, היתכן לומר דברי ר' יוחנן אפילו שלא כסדרן.
ואם נאמר כי יש דברי רבי יוחנן על שלא כסדרן מנא לן או
אפילו שנפסיק ביניהם.

(והוא) [והא] דאתקין ר' אבהו בקסרי ובאו אחר כך רב עזירא
ורבינא והתקינו על תקנתו ופרקו והעמידו תקנתו, הלכתא כוותיה
ועבדינן הכי או לא. ואי כוותיה עבדינן תשר"ת ותר"ת במקום
שלש חשובות, דהיינו שיתקן אחד מן הספיקות שנסתפקו בתרועה,
אבל התשר"ת לבדו או התש"ת לבדו אינו כלום. והנה בתקענו
במלכיות תשר"ת לבד או התש"ת או התר"ת לבד נמצא שלא
תקענו במלכיות כלל, וכן בזכרונות וכן בשופרות, נמצאו מהמלכיות
ומהזכרונות ומהשופרות שנים מהם בלא תקיעה. וא"ת כי זה
שמצאנו בתקנת ר' אבהו הדרינן עבדינן במלכיות והדר עבדינן
בזכרונות והדר עבדינן בשופרות, מה יועיל לכל אחד ואחד
מהפרקים הללו מה שנעשה בחבירו. ועוד, הא דאמרין ונעביד
איפכא, אנא היכי אעביד, הא כבר השלימו.

ועוד, מקודם ר' אבהו מה היו עושין, והיא החובה של כל שנה
ושנה ולא כן יתכן מימות גביאים הראשונים ועד ימות ר' אבהו
שהניחו שנה א' בלא תקיעה, ואם החובה ידועה אצלם מה תיקן
להם רבי אבהו והתיקון לא יהא אלא על דבר שנסתפק ונתערבב.
ואנו אומרים שלא יתכן להיות האמת בשני דרכים, אלא אם
התרועה היא האמת - הג' שברים אינם חשובים, ואם הג' שברים
הם העיקר - התרועה לאו כלום היא. ואם אמרנו אין אנו צריכים
כסדרן, הלא בתקענו בזכרונות תש"ת ובשופרות תר"ת אחת מהם
טפל ואחת מהם עיקר, הלא חסר המנין.

ועוד, מניין אנו צריכין לתקוע שלשים מיושב וכענין תקנת ר'
אבהו. ואם הם לערבב את השטן ואינו מקום החיוב, למה מברכין
עליהם ומתחילים בהם. יבאר לנו אדוננו, כי אלו התקיעות שבכל
שנה ושנה אנו עומדים בהם בקושיות ונושאים ונותנים, בבקשה
מאדוננו יחי לעד שיבאר לנו מיד איך היה הדבר קודם התקנה
והיאך פי' הסוגיא והיאך יתמצו דבריהם עד שייראו לנו ויסתלקו
כל הספיקות.

תשובה: כך ראינו כי זה הטורח הגדול בדבר זה אין אתם צריכים, כי הדבר שאנו יוצאים מידי חובותינו ועושים בו רצון יוצרנו נכון הוא וברור בידינו ירושה משולשלת מועתקת ומקובלת בקבלה מאבות לבנים דורות רצופים בישראל מימי הנביאים³ ועד עכשיו, מה שאנו עושים שתוקעים מיושב כמנהג ותוקעין מעומד על סדר ברכות של של שלש, והלכה הולכת ופשוטה היא בכל ישראל. וכיון שמעשה הזה בידינו נכון והלכה למעשה מסיני כי יצאו ידי חובתם, כבר סר כל קושיא. ואם יאמר אדם, אם תש"ת העיקר הרי תר"ת בטלה, ואם תר"ת העיקר הרי תש"ת בטלה. תחילת תשובותיו לומר מניין אנו יודעים כי יש עלינו מצוה לתקוע ביום זה, ועיקר התורה הכתובה מניין אנו יודעים כי היא תורת משה שכתבה מפי הגבורה אלא מפי עם ישראל. הנה אלו המעידים עליה גם הם מעידים כי במעשה יצאנו ידי חובותינו וכי כן העתיקו בקבלה מפי הנביאים הלכה למשה מסיני, ודברי הרבים הוא המוכיח על כל משנה ועל כל גמרא. ויותר מכל האיה מזה פוק חזי מה עמא דבר (ברכות מה ע"א), זה העיקר והסמך. ואחר כך אנו מביטים בכל הדברים שנאמרו במשנה או בגמרא בענין הזה, ומה שיעלה מהם ויתרץ כאשר את נפשותינו מוטב⁴. ואם יש בה כלום שלא יתכוין כאשר בלבבנו ולא יתברר

3 ראה להלן הערה 24.

4 על תיקונם של דברים קשים בתלמוד בתחום ההגדות, ראה תשובתו של רב האי שבאוצר הגאונים תגיגה, ירושלים תרצ"ב, חלק הפירושים, סי' סט, עמ' 60 (ע"פ ספר האשכול, מהדורת אויערבך, ח"ב, הלכרשטדט תרכ"ח, עמ' 47, מהדורת אלבעק, ח"א, ירושלים תרצ"ה, עמ' 158, והשווה הערת המהדיר שם אות י'), וז"ל:

"ונשאל רב האי, מה הפרש יש בין אגדות הכתובות בתלמוד שאנו מצווים להסיר שיבושם, להגדות הכתובות חוץ לתלמוד. והשיב: כל מה שנקבע בתלמוד מחזור הוא ממה שלא נקבע בו. ואעפ"כ אגדות הכתובות בו, אם לא יכונו או ישתבשו אין לסמוך עליהם, בי כלל הוא אין סומכין על אגדה. אבל כל הקבוע בתלמוד, שאנו מצווין להסיר שיבושו, יש לנו לעשות כן, כי לולא שיש בו מדרש לא נקבע בתלמוד. ואם אין אנו מוצאין להסיר שיבושו, נעשה כדברים שאינן הלכה. אבל מה שלא נקבע בתלמוד אין אנו צריכין לכל כך, אם נכון ויפה הוא דורשין ומלמדין אותו, ואם לאו אין אנו משגיחין בו.

והוא הולך בעקבות אביו, רב שרירא גאון בענין זה. ראה באשכול שם מיד

[רכב]

דברי רב האי גאון על תקיעת שופר והפולמוס הקראי

בראיה אינו עוקר את העיקר. ויש לנו להביט לאותו עיקר שלא מחמת צורך במקום המצוה, הרי הראיה הגדולה עמה כי נתקיימה כהלכה למשה מסיני... וכו'.

כבר מלשון השאלה, חשים אנו שיש מאחורי הדברים יותר מאשר סתם התלבטות בהבנת סוגיית הגמרא. הרי כמה שאלות נשאלו עוד קודם לכן מרב האי גאון ואף מחכמי אדום, היא רומי⁵, על ידי ר' יעקב בר' נסים⁶. ולמרות התשובות המפורטות שנתקבלו לא היו חכמי קירואן מרוצים כל צרכם, ובלשונם:

כי אלו התקיעות שבכל שנה ושנה אנו עומדים בהם בקושיות ונושאים ונותנים, בבקשה מאדוננו יחי לעד שיבאר לנו מיד(!) איך היה... והיאך יתמצו הדברים, עד שייראו לנו ויסתלקו כל הספיקות.

הוי אומר שמידי שנה בשנה מתנהלים ויכוחים בענין סדר התקיעות והצדקתן, ויכוחים המטרידים את הציבור ודורשים פתרונות. ובצדק העירו החוקרים כי ויכוח זה נתעורר בין חכמי קירואן לבין שכניהם הקראים⁷. וקרוב הדבר להיאמר כי אף איגרתו המפורסמת של רב

לפני כן (והערת אלבעק שם, עמ' 157, אות יכ). גם כאן, א"כ, אם אי אפשר ליישב את הקושי, האגדה נדחית מפני השכל הישר ואינה "הלכה". וכמובן דרך זו קלה יותר כאשר מדובר בדברי אגדה מאשר בעניני הלכה ממש. (תודתי לירידי ד"ר צבי גרונר שסייע בידי למצוא תשובה זו).

5 ראה בהמשך התשובה באוצר הגאונים שם עמ' 63: וכל השיבושים שחכמים הבאים מרומי משבשים אתכם, להגדיל תורה ולהאדירה הוא... וכו'. והעיר לוין, שם הערה א, למה דאיתא באוצר הגאונים לחגיגה, ירושלים תרצ"ו, סי' כא, עמ' 20, בתשובה אחרת לרב האי (על פי טעם זקנים, עמ' 8-54): וזה שכתבתם כי הגידו לכם אנשים מרומי ומארץ ישראל... וכו'. נוסח נוסף של תשובה זו פורסם לאחרונה: ראה תשובות הגאונים החדשות, מהדורת ש' עמנואל, ירושלים תשנ"ה, סי' קטו, עמ' 127; תשובות הגאונים, מהדורת א' הורביץ, ניו-יורק תשנ"ה, עמ' 120. (הערת רמ"מ הוניג). ובגאונים מזרח ומערב, מהדורת ר"י הכהן מיללער, ברלין תרמ"ח, סי' לד: אלו התלמידים שבאו מארץ אדום [לקירואן] יפה עשו וכו'. וראה עתה תשובת רב שרירא גאון, מהדורת נ"ד רבינוביץ, ח"א, ירושלים תשנ"ט, עמ' מו-מט. תשובה זו אולי היא לרב שרירא גאון, מיללער שם, י ע"ב, הערה א. וראה פוזננסקי שם, עמ' 178.

6 ראה הערות לוין שם, עמ' 60 הערה 1.

7 ראה בספרו של ח"ז הירשברג, תולדות היהודים שבאפריקה הצפונית, ח"א, ירושלים תשכ"ב, עמ' 118, ושם עמ' 354 הערה 79, שציין לפוזננסקי, שם, עמ'

מנהגי ישראל

שרירא גאון, אביו של רב האי, שגם היא תשובה לחכמי קירואן, באה לענות על טענותיהם של הקראים בענין מסורת התורה שבעל פה⁸.

הנקודה העיקרית שבתשובתו של רב האי גאון היא, "כי הדבר שאנו יוצאים מידי חובותינו... נכון הוא וברור בידינו ירושה משולשלת מועתקה ומקובלת בקבלה מאבות לבנים דורות רצופים⁹ בישראל...".

188. בעניין נוכחותם של קראים בצפון אפריקה המגרבית בכלל, ובקירואן בפרט, דן לאתרונה מנחם בן-ששון, בספרו צמיחת הקהילה היהודית בארצות האיסלאם: קירואן, 800-1057, ל, ירושלים תשנ"ז. דיונו מפורט ומעמיק (שם, עמ' 43-53), ומביא ראיה להימצאותם של קראים בקירואן מן התשובות שאנו עוסקים בהן, (שם עמ' 46, 48-49), ועוד ראיות נוספות. וראוי להביא את סיכומו, שם עמ' 52-53: בשתי קהילות, לפחות, היו קראים במאה האחת-עשרה - בקירואן ובקאבס. אך אנו מדברים בהווה קראית ולא בקהילות קראיות, שכן לא מצאנו עדות למספרם של בני העדה או לארגון כלשהו. אין עדויות לנוכחות קראית בקהילות אלה במאות התשיעית-העשירית. נראה כי אף במאה האחת-עשרה לא הגיעו הקראים בקירואן ובקאבס לכדי נוכחות רבת-היקף. מצד אחד, עומדות אמנם העדויות הספרותיות המעידות על ויכוח נוקב, אך מצד אחר, הקראים נעדרים לחלוטין מן התיעוד ומאיגרות הגניזה הקשורים בקהילות אלה בתקופה הנדונה. משום כך נראה כי במאה האחת-עשרה היתה במגרב נוכחות מצומצמת של אליטה אינטלקטואלית קראית. מדוע לא מיצו הקראים את היתרונות הייחודיים של המגרב? אפשר שהתשובה לשאלה זו כרוכה בגורם הרבני שביישוב היהודי במגרב, שכן מקום יישובה הטבעי של קבוצה קראית היה לצד העדה היהודית-הרבנית במקום. חוסנה של קהילה כזו עלול היה להרתיע קראים מלהתיישב לצד העדה הרבנית... נראה כי קהילות קירואן וקאבס קלטו מספר לא-גדול של מהגרים קראים במאה האחת-עשרה. ערעורם של המהגרים הקראים על ההלכה המקובלת בחברה הרבנית הביא להתייחסות העניינית אך הזועמת, המשוקעת דווקא במקורות הספרותיים.

עוד על הקשר בין חכמי קירואן והפולמוס הרבני-קראי, ראה בספר אשכול הכופר, ליהודה הדסי, גוזלווא 1836, סי' רכד, פו ע"א, סוף טור א'.

8 ראה איגרת רב שרירא גאון, מהדורת רב"מ לוין, חיפה תרפ"א, הקדמה עמ' XI-XII; הירשברג שם עמ' 118, ושם עמ' 354 הערה 79, שציין לדברי שי"ר בביכורי העתים יב, תקצ"ב, עמ' 34-35.

9 בענין ה"רצף", ראה בספר אשא משלי לרב סעדיה גאון, שהוא "ספר מלחמות הראשון כנגד הקראים", מהדורת רב"מ לוין, ירושלים תש"ג, עמ' ל, שורות 53-54: תדמה כי אפס רוצף / ופוצה פה ומצפצף / ואז אמצא כל הארץ כחצף / כקן מנח וכגנה עזובה. (וראה הערתו של הגר"ש אברמסון, שם עמ' ס. ומעין זה בקטע שפרסם H. Hirschfeld ב-JQR יט, 1907, עמ' 156-157, ובצורה יותר מפורטת ולגלגנית אצל קראי (עלום שם) המביא את שיטתו של רס"ג, שם, עמ' 138-139).

[רכד]

דברי רב האי גאון על תקיעת שופר והפולמוס הקראי

אח"כ 1234567

אוצר החכמה

כלומר, שההלכה כפי שאנו מקיימים אותה היא נעשית על פי מסורת רצופה מדורי דורות. והעדות לכך היא שכך עושים בכל קהילות ישראל. ובלשונו של הגאון, "והלכה הולכת ופשוטה בכל ישראל"¹⁰. והנה

10 הגאון מדגיש כאן כי מדובר בנוהג שפשט בכל קהילות ישראל, ואין מדובר, א"כ, במנהג מקומי. ודומה הדבר בתשובתו לשאלה האם מגילת אסתר מטמאת את הידים או לא. ראה אוצר הגאונים מגילה לרב"מ לוין, ירושלים תרצ"ג, עמ' 14, סי' לו. וז"ל:

והא דאמר רב יהודה אמר שמואל (מגילה ז ע"א): מגילת אסתר אינה מטמאה את הידים, וששאלתם אי הלכתא כשמואל דאמר אינה מטמאה הידים, או לא. למאי הלכתא אצטריכא לכון הלכתא? מי אית לן השתא טומאת ידים ותרומה וקודש? אלא בדין דלית הלכתא כשמואל, דאתוקם ביחידאה, והלכתא כסתם מתניתין. ולא עוד אלא שכל ישראל חשבין ליה בהדי כתבי הקודש וגו'.

הרי שהעובדה "שכל ישראל" קיבלו דעה זו מכריעה להלכה ולמעשה. ראה מש"כ Tzvi Groner, בספרו The Legal Methodology of Hai Gaon, עמ' 18-19. על הקשר בין מסורת לבין הסכמה כללית במחשבת הגאונים ובתיאוריה המשפטית האיסלאמית, ראה מש"כ David E Sklare, בעבודת הדוקטורט שלו: The Religious and Legal Thought of Samuel ben Hofni Gaon: Texts and Studies in Cultural History (הרוורד 1992), ח"א, עמ' 243-244, וכיחוד עמ' 243. שם הוא מראה כי גם הקראים צירפו מסורת עם הסכמה, אלא שדרשו שתהא ההסכמה של כל העם (שם הערה 78). וראה להלן הערה 17. ושם ציין גם לדברי רב נסים גאון בספר מגילת סתרים שלו, מהדורת ר"ש אברמסון, בספרו רב נסים גאון, ירושלים תשכ"ה, עמ' 353. בתרגומו מן הערבית (שם הערה 4):

"ואולם מדרך המסורת - הרי הוא הסכמת כל האומה, למרות ריבוייה ופיזוריה בקצוי הארץ, על קריאתה ולימודה; ומקובלים שהיא תורת ה' שכתבה משה בן עמרם ע"ה ומסרה להם. והם מעתיקים פירושה וביאורה. הועתק דבר זה רבים מרבים ו(כל) קבוצה מוסרת עניינה לבאים אחריה, מסירה רצופה ומשתלשלת ועולה עד ימות הנביא ע"ה (=משה רבינו). נמסר כך על פי ראייה ושמיעה ונוהג מפורסם וידוע, נוהגים בו תקופה אחר תקופה ודור אחר דור. אי אפשר שייכנס בהם שום ספק במסורתם ולא באמונה. וזה הוא מה שלא יוכל שום איש לדחותו, אלא מי שהוא מכזב ומשומם. אלה הם עיקרינו אשר אנו הולכים לפיהם" [ההדגשות שלי, ד.ש.].

עוד בענין הצורך בהסכמה כללית אצל הקראים, ראה בספר מלחמות ה', לסלמון בן ירוחם, מהדורת י' דודזון, נויארק תרצ"ד, במבואו של המהדיר עמ' 12 סעיף א, ושם עמ' 37 שורות 45-60 (נגד סעדיה גאון).

[רכה]

המונחים בהם משתמש הגאון, "קבלה", "ירושה", "העתקה", מונחים אשר מקבילים למושגים אשר עומדים ביסוד תפיסתם של הקראים על מקור סמכותה של ההלכה¹¹.

חכמי הקראים העמידו את עיקרי הדת על שלשה דברים: כתוב, היקש וסבל הירושה. ה"כתוב" מתייחס למצוות עשה ולא תעשה המפורשים במקרא. ה"היקש" הוא דרך דרשני ללמוד על ידי השוואה וגזירה שווה מכתוב אחד לכתוב אחר¹². ואילו "סבל הירושה" הוא מעין תורה שבעל פה, דינים שלא נקבעו בתורה, אבל אינם סותרים אותה והעם מקיימים אותם על פי מסורת¹³. על המרכיב השלישי הזה כותב החכם הקראי שלמה אהרן הטרוקי, בן המאה ה-18, בספרו אפריון עשה לו, ספר העוסק ב"סיבת פירוד הקראים מן הרבנים", וז"ל¹⁴:

המנהגים אשר נתנהגו בהם מזמן אבות הקדושים, כגון המילה באיזה אבר ובאיזה אופן וכמות כריתת הערלה, וכן השחיטה באיזה מקום ובאיזה אופן, שלא הורה הכתוב בכל זה בביאור. ומסבל הירושה ידענו שהיא מצואר הבהמה, וכן ניקור הבשר והוצאת העורקים הדמייים, וכן ענייני הזיווג והנישואין וענייני התפילות באיזה מנהג, וענין קידוש החודש, כל אלה ודומיהם

11 ראה בספרה של Judith Olszowy-Schlanger, Karaite Marriage Documents from the Cairo Geniza, לידן 1988, עמ' 23-24. וראה עוד בספרו של N. Schur, The Karaite Encyclopedia, פרנקפורט א"מ 1995, עמ' 119, 166. וראה עוד מש"כ גרונר שם, עמ' 16-19. וגם רב נסים גאון, מקירואן, "משתמש בשיטה קראית מקובלת להסקת מסקנות הלכתיות" בתשובותיו. ראה בן-ששון, שם, עמ' 51.

12 הוא "אל-קיאס". יפת בן עלי הקראי טוען כנגד רס"ג שמצד אחד הוא דוחה את שיטת ה"אל-קיאס", ואילו מצד שני הוא מקבל את י"ג המדות דר' ישמעאל. ראה מ' צוקר, תרביץ מא, תשל"ב, עמ' 374-375. וכן כותב אל-קרסאני, בכתאב אלאנואר ח"ב, י כב, (מהדורת ל' נמוי, 1939-1945). אל-קיאס הוא אחד מארבעה יסודות המשפט המוסלמי, ראה דבריו של G. Libson, Islamic Law and Society ד/ב, 1997, עמ' 134-137. וראה עוד בספרו של Z. Cahn, The Rise of the Karaite Sect, ניו יורק 1937, עמ' 41 ואילך, על "מדותיו" של ענן וכו'. וראה לעיל פרק יא.

13 ראה בספרו של ראובן קשאני, 'הקראים: קורות, מסורות ומנהגים', ירושלים תשל"ח (הדפסה מיוחדת מתוך "שבט ועם" ח, ירושלים תשל"ח), עמ' 16.

14 לייפציג תרכ"ו, (תל-אביב תש"ך), פרק א (עמ' 8).

דברי רב האי גאון על תקיעת שופר והפולמוס הקראי

אינם מבוארים בתורה בבירור, אבל ידענו אותם מהעתקה שמשלתלשלת מהאב לבנו ומרב לתלמידו.

דבריו אלה מבטאים את התפיסה הקראית הקדומה, וכבר אל-קרקסאני, בספרו כתאב אל-אנאואר (ב, יח א) ראה את "סבל הירושה" כהוכחה לתוקפן של הלכות¹⁵. אצלו "מסורת" (נקל) ו"ירושה" ("ויריתה") הם זהים ל"סבל הירושה"¹⁶, ומונחים אלה מתחלפים גם עם המונח "קבלה"¹⁷. "סבל ירושה" זה מבוסס על נוהג ה"עדה" או ה"קיבוץ", הוא ה-ijma (=consensus) הערבי¹⁸. הרי שטענתו של רב האי היא

15 אלשוּבִי-שלנגר שם.

16 ראה בספרו של פינסקר, ליקוטי קדמוניות ח"ב, נספחים, וינה תר"כ (ד"צ ירושלים תש"כ) עמ' 89: ההעתקה אלנקל, מספר המצות ללוי בן יפת, ושם עמ' 20-21, מדברי יפת בן עלי: סובלים מאבותם אשר סבלו והעתיקו, כי ישאלך בנך מה העדות אשר נחקקתי, דור לדור ישמיעו ויעתיקו... וכו'. וראה הערת פינסקר שם אות 5. וראה עוד בספר מלחמות ה', מאת סלמון בן ירוחם, מהדורת ישראל דודזון, נויארק תרצ"ד, עמ' 48 שורה 60, ועמ' 49 שורה 85, ועמ' 66 שורה 85, ועמ' 73 שורה 24. וראה עוד בפינסקר שם, עמ' 100, מספר חלוק הקראים והרבנים, מאת אליהו בן אברהם, בן המאה ה-12: איך נקבל מהם ההעתקה או הקבלה... וכו'. ראה HUCA, L. Nemoy, נא 1980, עמ' 68. וראה עוד באיגרת דרך עץ חיים, מאת כלב אפנדופולו, מהדורת Franz Delitz, לייפציג 1841, עמ' 103: ...והדעת הרביעית דעת קבלה, עם שיקבל מאיש רצוי או מעדה רצויה שהוא אמת. כגון שקבלנו בקיעת ים סוף ועמידת הר סיני בקבלת התורה וכו', (מתוך קטע על חמש הדעות). ולעומת זה, ראה בדבריו של רב סעדיה גאון בחיבורו, אשא משלי, עמ' לד שורה 22: סובל ועינו מצדק העלים... וכו'. והערת המהדיר: ויש כאן רמז לאחד הקראים המכנים עצמם "סובלים".

17 אשכול הכופר ליהודה הדסי, סי' קסט, סד ע"ב: ודברי הכל בטלים, כי צריכים אנחנו ההיקש והסבל הקבלה וההעתקה... וכו'. ועל ההבדלים בין ה"קבלה" הרבנית וזו של הקראים, ראה בדבריו של הקראי אברהם בן יאשיהו ירושלמי, במאמרו של פאזנאנסקי, בהגן ח, תער"ב, עמ' 66-68, מתוך ספר אמונה אמן, גזלווא תר"ו, ח ע"א ואילך.

18 ראה על כך במאמרו של G. Khan, "Al-Qirqisani's Opinions Concerning the Text of the Bible and Parallel Muslim Attitudes Towards the Text of the Quran", ב-JQR, פא, 1990, עמ' 69-73. על השפעות איסלאמיות על ההלכה הקראית, ראה דבריו של D. Lasker, "Islamic Influences on Karaite Origins", בספר Studies in Islamic and Judaic Traditions, בעריכת W.M. Brinner & S.D. Richker, אטלנטה 1989, עמ' 23, וכן דבריו של G. Libson, במאמרו: "Halakhah

שההלכה הרבנית בענין תקיעת שופר מושתתת על "סבל הירושה", כלומר, על מסורת רצופה מדורי דורות אשר "הולכת ופשוטה בכל ישראל". נמצאנו למדים, שלא רק המונחים שמשתמש בהם הגאון, "ירושה מועתקה ומקובלת בקבלה וכו'" הם מושגי יסוד בתורת הקראות, אלא גם עצם טענתו היא כי למעשה פועלים אנו על פי הכללים המקובלים והקובעים אצל הקראים.

גם מה שכתב הגאון, "תחילת תשובתי לומר: מניין אנו יודעים כי יש עלינו מצוה לתקוע ביום זה... וכו'?" מכוונת כנגד הקראים. שהרי לשיטתם, בראש השנה, שמכונה אצלם "יום תרועה", אין תוקעים כלל בשופר, ונקרא "יום תרועה" או "זכרון תרועה" מסיבה אחרת לגמרי¹⁹. וכך כותב בספר אפריון עשה לו²⁰:

זכרון תרועה ידענו (מסבל הירושה) שזה המועד התחלה לימי התשובה והתעוררות אליה, וזהו אמרו "זכרון תרועה" (ויקרא כג

The Jews in Mediaeval and Reality in the Gaonic Period" בספר D. Frank, Islam: Community, Society and Ideality, בעריכת D. Frank, 1995, עמ' 95-96; וכן דבריו ב-Islamic Law and Society ד/ב, 1997, עמ' 142 ואילך. וראה הערתו של גרונר שם, עמ' 133, הערה 1. וראה עוד בספרו של Samuel ben Hofni Gaon & his, David E. Sklare, Cultural World: Texts & Studies, לידן, ניו-יורק, קעלן 1996, עמ' 163-165, על התייחסותו של ר' שמואל בן חופני ל"קבלה" ול"קונסנסוס".

19 ראה בענין זה מש"כ P.E. Miller, בספר Ki Baruch Hu. Ancient Near Eastern Biblical and Judaic Studies in Honor of Baruch A. Levine, בעריכת R. Chazan, L.M. Schiffman, W.W. Hallo, 1999, עמ' 537-543, מאמר בשם Karaite Perspectives on Yom Terua, At the Twilight of, P.E. Miller, Byzantine, 1985, עמ' 94-111, על התייחסותו של יהודה גיבור הקראי, בן המאה ה"ז, בספר המועדים שלו ל"יום תרועה".

אמנם לא כל הקראים סברו כן. כך למשל דניאל אלקומסי, בן המאה התשיעית, שיטתו דומה לזו של הרבניים (ראה מש"כ ר"ל גינצבורג, "מפירוש ויקרא לדניאל הקומסי", גנזי שכטר, ח"ב, ניו-יורק תרפ"ט, עמ' 480: המעיין בעין בקורת בהדברים הנאמרים למעלה, יראה שדניאל הקומסי לא הרחיק את עצמו כל כך מתורת בעלי הקבלה), ויתכן אפילו שסבור היה שתוקעים "בכל עיר" ב"שופר", (ראה גינצבורג שם עמ' 479, 484-485). (הערתו של רמ"מ הוניג).

20 עמ' 14.

[רכת

דברי רב האי גאון על תקיעת שופר והפולמוס הקראי

כד) להזכיר להעלות על לב ענין התשובה, שזהו טעם תרועה, כענין "נריעה לצור ישענו" (תהלים צה א) ²¹.

²¹ נראה שהפסוק האחרון מובא, לא כ"היקש", אלא כמעין ה"אסמכתא" הרבנית.

לעצם הענין ראה קשאני שם, עמ' 54-55, והוא נדון לא מעט בספרות הקראית. ואביא כאן דוגמאות מספר: בספר כתר תורה, מאת אהרן ניקומודיאו (חיברו בשנת קכ"ב), רמלה תשל"ב, לויקרא כג כג (סז ע"א) כתוב לאמר:

זכרון תרועה ונקרא גם יום תרועה. לפי סכרת המפרש בעודם במלכותם הוא יום תרועה ובגלות זכרון תרועה היה ראוי לומר הנה יום תרועה. וטעם התרועה בזה היום נראה שהטעם לעורר לבני אדם שבאו ימי התשובה, ונראה שהטעם על ידי התרועה יהיו נזכרים לפני השם וזהו טעם: זכרון תרועה. כטעם ¹²³⁴⁵⁶⁷ והרעותם בחצוצרות ונזכרתם (במדבר י ט). ואולם תרועה הנזכרת בזה היום, נסתפק לחכמי ישראל מה עניינה. ואולם מצאנו בכתוב תרועה על ידי חצוצרה, שנאמר והרעותם בחצוצרות ונזכרתם. ותרועה עם שופר, שנאמר שופר תרועה (ויקרא כה ט). ומצאנו תרועה בלי יחס חצוצרה ושופר, כגון וכל העם הריעו תרועה גדולה בהלל לה' (עזרא ג יא). והמובן מן הכתוב כי התרועה מחוברה עם השופר או חצוצרה אינה הברת שופר או חצוצרה, אלא היא הרמת קול הצעקה, וכן מצאנו תתקעו ולא תריעו (במדבר י ז), ונאמר וישמע יהושע את קול העם ברעה (שמות לב יז). על כן הואיל ואמר הנה תרועה בלי שופר וחצוצרה, יהיה הרצון הרמת קול לבד. ובעלי הקבלה, אם הקישו משם תרועה האמורה ביובל לא יתכן לצאת מן הגלוי, כל שכן שהם עצמם הסתפקו בהברת התרועה באמרם לא ידענן מאניהו אם גנוחי גנוחי אם ילולי ילולי, הלכך עבדינן תרועה ותקיעה וג' שברים. ואנחנו בספר מצות העירוננו באלו הדברים.

ובספרו גן עדן הרחיב עוד יותר את הדיבור בעניין זה. אלה דבריו (גזולוא, תרכ"ו, נח ע"א-ע"ב):

יום ראשון של חודש השביעי אשר נקרא יום תרועה צריכים אנחנו לדעת ענין שם תרועה אשר נסמך היום אליו, ונאמר שענין תרועה מצאנוהו נאמר על הברת הרמת קול, ומצאנוהו כולל הרמת קול שהוא לענין שמחה, כגון וכל העם מריעים תרועה גדולה בהלל שהוא לענין שמחה והפך מה שאמר עתה למה תריעי רע. הנה אמר וישמע יהושע את קול העם ברעה ויאמר אין קול ענות גבורה ואין קול ענות חלושה קול ענות אנכי שומע, מכלל שענינה כולל. על כן מה שנסתפקו בעלי הקבלה שענינה אם גנוחי גנוחי אם ילולי ילולי ושלשה שברים שהם גנוחי, והלא הכתוב יחד זה היום לשמחה ועליו אמר אל תתאבלו ואל תבכו כי קדוש היום, ובידוע שהכתוב לא הרמיו שזאת התרועה היא קול השופר, וכבר ידענו כי בכל מקומות שהזכיר הכתוב תרועה עם חצוצרה ועם קול השופר, כגון בחצוצרות וקול שופר הריעו לפני המלך ה' עלה אלהים בתרועה ה' בקול שופר.

ובספר אדרת אליהו, לאליהו בשייצי (קושטא ר"ץ, ישראל תשכ"ו), עמ' 151-152, כתב:

[רכט]

[234567] תורה

יכול להכריח על כל כיוצא באלו המאמרים, אין שזאת התרועה היא קול השופר אלא היא תרועת קול הפה מחוברת עם חצוצרה או שופר. והעד על זה, בהרבה מקומות מצאנו לשון תרועה מיוחדת על הרמת שיר וזמרה, כגון שאמר לכו נרננה לה' נריעה לצור ישענו נקדמה פניו בתודה בזמירות נריע לו הריעו לאלהים כל הארץ פצחו רננו וזמרו, רנו שמים כי עשה ה' הריעו תחתיות הארץ הרנינו לאלהים עוזנו הריעו לאלהי יעקב. ומה שמצאנו תרועה מחוברת עם שופר או חצוצרה, אין הטעם שקול חצוצרה או השופר היא תרועה, כי קול חצוצרה או השופר היא תקיעה, אבל התרועה היא הרמת קול מחוברת עם התקיעה. ויש לדעת כי מה שאמר הכתוב בענין החצוצרות ותקעו בהן ונועדו אליך כל העדה ואם באחת יתקעו ונועדו אליך הנשיאים ותקעתם תרועה שנית ונסעו המחנות החונים קדמה, ונאמר ובהקהיל את הקהל תתקעו ולא תריעו, מכלל שהתרועה חוץ מהברת החצוצרה. ולמה שהקישו בעלי הקבלה יום תרועה עם יום כיפור שהיא שנת היובל במאמר הכתוב והעברת שופר תרועה בחודש השביעי בעשור לחודש, ואמרו מה זו התרועה של שופר אף זו התרועה של שופר, אם כן יום התרועה גם כן היא בשופר. ואנחנו בארנו הטעם שהוא הרמת קול מחוברת עם קול השופר, וכן הכתוב אומר כי קול שופר שמעת נפשי תרועת מלחמה. והנה ביום תרועה אינו רוצה רק הרמת קול בשיר והלל כי אין לשם זכר שופר. ומה לנו להקיש דבר שהוא בחיוב בכל שנה ושנה ממה שנתחייב פעם אחת בחמשים שנה שהיא שנת היובל. ולא די בזה אלא שהרחיבו תנאים בתיקון השופר, והם עצמם מודים שהברתו נסתפקה להם ולא ידעו איך היא. והנה הם על כל פנים התירו התקיעה בשבת ועל כל פנים אסרוה ואומרים כי כתוב אחד אומר יום תרועה וכתוב אחר אומר זכרון תרועה, ורצונם אם נפל יום תרועה בחול הוא יום תרועה ואם נפל יום תרועה בשבת הוא זכרון תרועה. והלא הם התירוה על כל פנים ומה טעם לפירושם. ואב"ן עזרא אומר: לולי הקבלה לא הבדלנו מן הכתוב בין ראש חודש ניסן לראש חודש תשרי. ואולם חכמינו ע"ה נחלקו. מהם אומרים כי זאת התרועה על ידי כלים, ולא הבדילו בין שופר לחצוצרה כמו שהבדילו בעלי הקבלה. ואלו גם כן נחלקו, מהם אומרים כי התקיעה בחצוצרה היתה תרועה בשביל מוספי היום. ומה שאמר וביום שמחתכם ובמועדיכם ובראשי חדשיכם ותקעתם בחצוצרות ומה שהיו בשאר המועדים על המוספות עתה היו מריעים ואפילו השיגו בעולת התמיד של מועד מפני כי לא הסגיל באמרו על עולותיכם כי אם בעולת המוסף לבד, והסגיל זה לאופן ששון ושמחה, ועתה בגלות כיון שאין המוסף סר התנאי. ועוד, שאם על דרך שמחה עתה ערבה כל שמחה והשיר נהפך לקינה. ועל כן כתוב אחד אומר יום תרועה יהיה לכם, שהוא בזמן הבית. וכתוב אחר אומר זכרון תרועה, והוא בזמן הגלות. ומהם אמרו כי זאת התרועה לא היתה אלא לעורר לבות בני אדם שבאו ימי התשובה לאופן יום כיפור להכין כל אחד את לבו להתוודות בעונותיו. ואם כן לפי זאת העלה כנראה בכל זמן התשובה מחוייבת בין בזמן הבית בין בזמן הגלות מתחייבים להריע כדי לעורר התשובה.

דברי רב האי גאון על תקיעת שופר והפולמוס הקראי

כמו כן כותב יהודה הדסי, בן המאה ה-12, באשכול הכופר סי' רכה
(פ' ע"א):

תוכן קדושת זכרון תרועה בגלותנו, ויום תרועה בארצנו, זכרון
תרועה להזכיר שמחות ושירות להריע ולהלל ולשבח ולפאר שם
ה' בגלותנו.

בעל אשכול הכופר ממשיך שם להתפלמס עם הרבנים ולהוכיח עד
כמה טועים חכמי התלמוד בגישתם ובפרשנותם. ראשית הוא מציג את
שיטתם, אם כי באירוניה מסוימת בזה"ל:

בטעם תרועה, זה היום קראו הכתוב יום תרועה יהיה לכם. ונסתפקו החכמים
בענין תרועה: מהם אמרו בחצוצרות ובשופר, ככתוב בחצוצרות וקול שופר
הריעו לפני המלך ה'. ומהם אמרו בשופר לבד, ואלה הם ב"ה. אמנם נסתפקו
בענין תרועה אם גנוחי גנוחי אם ילולי ילולי. ושלשה שברים שהם גנוחי.
וזה להם לטעות. כי הכתוב בנה זה היום ליום שמחה, ככתוב אל תתאבלו
ואל תבכו. ועוד, שלא יתחייב ממאמר הכתוב שתהיה בשופר, כי יש כתובים
מורים שהתרועה אינה בשופר, ככתוב עלה אלהים בתרועה ה' בקול שופר.
ועוד, מצאנו תרועה להרמת קול, כגון וירע העם תרועה גדולה והוא לענין
שמחה. ויש עוד תרועה להרמת קול בזולת שמחה למכה תריעי ריע', וכתוב
וישמע יהושע את קול העם ברעה. ובענין הרמת שיר וזמרה רבו. לכו נרננה
לה' נריעה לצור ישענו; נקדמה פניו בתודה בזמירות נריע לו; הרנינו לאלהים
עוזנו הריעו לאלהי יעקב; רנו שמים כי עשה ה' הריעו תחתיות ארץ וזולתם.
ואין טענה ממה שמצאנו בקצת מהכתובים תרועה מחוברת עם שופר או
חצוצרה, כי אין הטעם שקול השופר או החצוצרה היא תרועה, אמנם היא
תקיעה ככתוב ותקעו בהן ונועדו אליך כל העדה ואם באחת יתקעו ונועדו
אליך כל הנשיאים. אמנם בחיבור התרועה עם השופר ועם החצוצרה הטעם
הוא הרמת קול מתוכר עם תקיעה, כי יש תקיעה בלי הרמת קול ככתוב
ובהקהיל את הקהל תתקעו ולא תריעו. סוף דבר, התרועה היא זולת התקיעה
והיא הרמת קול לבד בין בכלי בין בזולת הכלי. ולכן תמצא פעם מחוברת
עם כלי ופעם לא. ולכן אין צורך ביום זה תרועה בתקיעת שופר כפי מה
שחייבו ב"ה. אמנם הרמת קול לבד בשיר והלל, לא זולתו. ומה שאמרו קצת
מחכמינו שזאת התרועה היתה עם כלים ולא יחדו בשופר כפי מה שיחדו
ב"ה, הנה עם כל זה אמרו שזה היה בעבור עולת המוסף כדי להרבות
השמחה. אמנם בזמן הגלות, אחרי שאין מוסף אין צורך בתרועה. ועוד
שהשמחה ערבה בזמן הגלות, ככתוב ערבה כל שמחה. והכתוב הרמיו בזה
באמרו במקום אחר יום תרועה יהיה לכם שהוא זמן המלכות, ובמקום אחר
זכרון תרועה יהיה לכם שהוא זמן הגלות.
ודי בדוגמאות אלה.

[רלא]

ויש מבארים "יום תרועה" הוא יום תשובה מתחילת ימי הרחמים ועד יום כיפורנו, ככתוב "וירא פניו בתרועה וגו'" (איוב לג כו), והיא תשובה לפני ה' לשוב ולהלל לה' אלהינו כחובת הלול יום תרועה בחצוצרות בבית מקדש אלהיך, שקודם זה יצומו ויתענו עשרת ימי רחמים בתפילות והלולים עד שיגיע יום כפורים עליהם, אולי בתשובתם והלולם לה' ירוחמו ויתכפרו מחטאתיהם, כמו בזמן מקדשיהם. ורועיך²² פירשו, ביום תרועה יושב הקב"ה על כסא הדין ועוברים לפניו כל העולם כבני מרון²³, פירשו: כבני אמריץ מעשירותיהם וגדרותיהם, בני הצאן וכל עיזים וטלאיהם, וגוזר עליהם מיום זה אי זה לחרב ואי זה לרעב אי זה לשובע ואי זה לשלום ממות לחייהם. ובריוח כלל היצורים בו יפקדו לחיים ולמות בימיהם. והולכת זו גזר דין בכל שנותיך לעולמך. רבו דבריהם משמן, עוד כי השטן עומד ביום זה לפני הקב"ה קטיגור ומזכיר עונות ישראל וחטאתיהם, ומתקיעים ישראל מלמטה לבלבל קול השטן, כי השטן מכליא ומונע להקב"ה מלרחם לישראל בכל חפציהם. וכשיתקעו ישמע השטן קול השופר ויסוב פניו לראיה. וכשיסוב הוא מלפני הקב"ה יקום הקב"ה מכסא הדין ויש על כסא רחמים לרחם עליהם, ככתוב "עלה אלהים בתרועה ה' בקול שופר" (תהלים מז ו) לרחם לעמך.

לאחר מכן הוא דוחה את דבריהם בתוקפנות ובחזקה: קבעו עוד רועיך סימנים והרבו בם מה שלא שמעו ולא ראו בימיהם ולא השיגו ראות נביאי ה' בנבואתם בזמניהם²⁴, כ"א

- 22 ראה מילר על מלה זו, שם עמ' 540.
 23 ראה מילר שם, עמ' 540. דומה כי לא הבין די הצורך את אופן שימושו של בעל ספר אשכול הכופר בספרות הרבנית כחלק מדרכי הפולמוס שלו.
 24 משמע מדבריו של יהודה הדסי הקראי שאילו היתה רוח הנבואה עדיין שורה בינינו, או אילו היתה עדות מפי הנביאים, ע"פ נבואה, היה הדבר מתקבל גם על דעתם של הקראים, אע"פ שאין לו יסוד במקרא. ועל כן רב האי בתשובתו מדגיש כי הקבלה בענין התקיעות היא "דורות רצופים מימי הנביאים". ובזה למעשה אין הבדל בין דברי נביאים והלכה למשה מסיני, שאף שהוא לא במקרא אבל מסמכותו של משה אבי הנביאים הוא. ואם כן, אין פלא שרב האי עובר בתשובתו מ"מימי הנביאים" ל"הרי הראיה הגדולה עמה כי נתקיימה כהלכה למשה מסיני". מצאנו אותו מייחס הלכות לימות הנביאים, כגון במעמדו ההלכתי של התרגום, בתשובתו (מובא בספר העתים, לר"י אלברצלוני, עמ' 277; תשובות

[רלב]

ממצות אנשים מלומדה מראשוניהם. וכבר רוח הקודש אפס מביניהם, ולא ידעו מה יעשו בשגגותיהם. כי כך הודו בעצמם

הגאונים-מוסאפיה (ליק), תרכ"ד, (ד"צ ירושלים תשכ"ז), סי' צב, עמ' כט, התחלת התשובה; שו"ת הגאונים שערי תשובה, סו"ס פד, מהדורת רו"ו לייטער, פטרסבורג תש"ו, עמ' 9; גנזי שעכטער, בעריכת י' גינצבורג, ח"ב, נויארק תרפ"ט, עמ' 87; שבלי הלקט השלם, ס' עט, מהדורת רש"ק מירסקי, ניו יורק תשכ"ו, עמ' 304; אוצר הגאונים, לרמ"ב לוין, מגילה, ירושלים תרצ"ג, עמ' 30, סי' קח; ועוד ראה בי' מאנן, JQR NS, יא, עמ' 469. וז"ל: וששאלתם, חובה הוא לתרגם בבית הכנסת על הקורא בספר תורה ועל ההפטרה, או לא. ודאי מצוה הוא, תחילה כי היא הלכה ירושה מימות הנביאים עד עכשיו... וכו'. וכן הוא לשונו בתשובה שהבאנו מקצתה להלן, בענין יום טוב שני של גלויות, ליד הערה 24, (אוצ"ג יום טוב, עמ' 3-4): ואמר אדוננו (רב האי) בתשובותיו לאנשי קאבת (=קאבס) כי גזרה מימות הנביאים הראשונים... וכו'. והיא התשובה שהובאה בגנזי קדם, לרב"מ לוין, ח"ד תר"פ, עמ' 33: זאת התשובה בלי ספק כי חשבון זה שבידינו (=סוד העיבור) היו חושבין וכאשר אנו עושין כך היו עושין ומתחילת הגולה מימי הנביאים בחשבון זה היו נוהגים... ולפיכך נמנו הנביאים והנהיגו את ישראל לעשות שני ימים טובים של גלויות... וכו'. ושוב שם עמ' 34: כי הנביאים הנהיגו שני ימים טובים של גלויות... ומי זה יבטל דברי בית דין שהיו בו נביאים כיחזקאל בן בוזי ודניאל איש חמודות שהן נמנו והנהיגו את ישראל בגולה בשני ימים טובים, ומי כמוהם בחכמה ובמניין, (השווה מגילה ב ע"א) וכו'. הרי לנו חזור והדגש, כי מסורות אלה מימות נביאים הן. ע"ע במאמרו של הרב בן-ציון חי עוזיאל, "שלשלת הקבלה עד רב האי גאון", בספר רב האי גאון..., בעריכת הרי"ל הכהן פישמן (=מימון), ירושלים תרח"צ (1938), עמ' 26-29. ואלו טענותיו של רב סעדיה גאון, שכנגדו מתפלמס בעוז סלמון בן ירוחים, בספר מלחמות ה' שלו. ראה במבואו של המהדיר שם עמ' 13 סעי' ז, ושם עמ' 44: אם התלמוד מדברי נביאים / דברים נחלפים למה בו נמצאים / עתה נודע כי הוא שטות ודברי פתאים / כעדות כל הברואים וגו'. וראה גם א"א הרכבי, זכרון לראשונים, מחברת חמישית, זכרון הגאון רב סעדיה אלפיומי וספריו, חוברת א', השריד והפליט מספר האגרון וספר הגלוי, סט. פטרסבורג תרנ"ב, עמ' קצד, שם הביא שריד מספר הגלוי מתוך חיבור קראי, אומר כי רב סעדיה כתב "שהסיבה שהכריחה אותם [בעלי המשנה] לחברה [את המשנה] היא שאחרי שפסקו מהם הנביאים וראו את עצמם מפוזרים חששו פן תשכח הקבלה, ושמם את בטחונם על הכתוב [בספר]. לכן אספו את כלל הדעות הנשמרות [בזכרון] וכתבוהו וקראוהו בשם משנה וגו'. הוי אומר שלדעתו המשנה היא מהוה מסורות מימות הנביאים. בהמשך דבריו דוחה הקראי את דבריו של רס"ג בטענות הרגילות אצל הקראים נגד הרבנים, (הרכבי שם, עמ' קצו, הערה יג). וראה להלן הערה 30. וראה עוד בדבריו של רס"ג בקטע שפרסם H. Hirschfeld, ב-JQR OS, יז, 1905, עמ' 717 (ערבית), 720 (בתרגום האנגלי).

בפיהם: לא ידעינן או גנוחי או יבובי או ילולי בתרועותיהם.
 "השלך על ה' יהבך" (תהלים נה כג) ומבטחך וכסלך. ועוד אמרו
 בסדר נזיקים, שנים שהפקידו זה מאה וזה מאה²² וזה מאתים, זה אומר
 מאתים שלי ומאה שלך וזה אומר מאתים שלי, בדבריהם חרצו
 רועיך כי נתן מאה לזה ומאה לזה והנשאר יהיה מונח עד יבוא
 אליהו ויורה למי הם. וכן במקומות רבות אמרו תיק"ו עד יבוא
 אליהו ויורה בשגגותיהם. ואיך אתם אומרים כי המשנה והתלמוד
 מה' ? ואמרו הלכה למשה מסיני ! זו מרמה מרועיך. צריחת וצעקת
 קולות התרועה לא שמעו מפי הנביאים ולא השיגו, ואיך הורו
 בזו תקיעה ושלשה שברים, תרועה תקיעה שלשה שברים תרועה
 להגו ? סימנם תשר"ת תש"ת תר"ת במספרך. פירשו למה נתחלפו
 תקיעה מתרועה ותקיעה משלשה שברים: לפי שלא ידענו צורת
 תרועה מהתקיעה מפי מחצצרים בחצוצרים אם לילל אם לגנח
 אם ליבב יביבים בקינים מרים. ועוד אמרו לא הו' ידעי "השלך
 על ה' יהבך" והוא יכלכלך בבירורים. וא"כ איך האחרונים
 מתהללים במתת שקר באזני עמך ? עונים כי מיום שנסתלקה
 הנבואה היו משתמשים רבותינו בבת קול. וכבר הם מודים כי
 תרועה מתקיעה לא הכירו באי זה קול. הלא כמונו כמוהם כדורנו
 דורותך. סברו תחת החצוצרות ותקעו בשופר והריעו בשברם.

המשך דבריו בלעג ובלגלוג, וכוללים בסיומם משפטים כגון: תשר"ת
 תש"ת תר"ת למה לי להריע לפני אלקיך ? ... הלא כל אלה וכאלה זולת
 תורת ה' הבל הבלים... וכחוח עלה שבור ומשל בפי כסילים... וכו'.

דבריו של יהודה הדסי בודאי משקפים, ולו בחלקם, את אותן
 הטענות הקראיות אשר כה הטרידו את חכמי קירואן הרבניים, ומדבריו
 שומעים אנו את הצד השני של הויכוח שכנגדו מתפלמס רב האי
 גאון. טענתו העיקרית של הדסי היא שבמקרה זה גם הרבנים, חכמי
 התלמוד, מודים במפורש כי כבר לא בטוחים הם בפשר המונח
 "תרועה", אם שברים הוא אם תרועה. כיצד, אם כן, ניתן לומר כי
 יש בידינו שלשלת קבלה רצופה ללא הפסק ושכחה ? ! והרי הספק
 עצמו מוכיח על השכחה ונתק הקבלה²⁵. ואכן כך שאלו חכמי

25 ושם לזה התכוין רב סעדיה גאון באומרו, ב'אשא משלי' עמ' 1 שורה 53:
 תדמה כי אפס רוצף / ופוצה פה ומצפצף / ואז אמצא כל ארץ כחצף (=כחצוף)

דברי רב האי גאון על תקיעת שופר והפולמוס הקראי

קירואן מרב האי בדבריהם הארוכים והיגעים, כפי שמובא בהמשך
התשובה 26:

הנה שאלנא מקמי רבה נר"ו בענין התרועה אי גנוחי אי ילולי
היא, ואסתבר ליה דבאימיה דסיסרא תלינן. ומשום הכי קשיא לן
מילתא... גופא דתרועה דכל שתא עבדינן היכא אתיליד בה ספיקא
אי גנוחי הוא אי ילולי הוא... ומקושיא דאקשו רבנן ומן אתקפתא
דאתקיפו רב עזרא ורבינא על תיקון דאתקין ר' אבהו איפשיט
דתרועה לא הוה ידענא לה אי גנוחי הוא או ילולי הוא 27...
ומדאקשו בסופא תו: אלא ר' אבהו מאי אתקין, אי גנוחי גנח
הא קא עבדינן, אי ילולי יליל הא קא עבדינן, ומפרקינן ומספקינן
ליה דלמא גנח וייליל, אלמא לא הוה ידעינן להו. ובכלהי נסחי
דהלכות גדולות דמר יהודאי, "לא ידעינן מאי נינהו", יפשוט
לנו אדוננו האי קושיא.

תשובתו של רב האי מניחה כיסוד כי לא היה כלל ספק בענין זה,
ואלו הם דבריו (בדילוגים) 28:

כבר איכא בתשובה דליכא עיקרים להני קושיא דאקשיתון, דהאי
דאמריטון הכי איבעיא לן גופא דתרועה דכל שתא עבדינן היכי
אתיליד בזה ספיקא. כבר פרישנא דספיקא לא אתיליד [היכי]
עבדינן. מיהו הוה [עיירות] בארץ ישראל דנהיגן למעבד תרועת'
שברים יקירי ושאר אעבדי(נן) תרועתם שברים קלולי. ובעא ר'

/ כקן מנח וכגנה עזובה וגו'. ובהערה 53 שם (בשמו של ח' ילון) נאמר: רוצף,
מלשון רציפות, כלומר חורז שלשלת הקבלה. וכן הזאת (תורה) רוצפים וחורזים
(גנזי שכטר ח"ג [מהדורת י' דאווידזאן, נויארק תרפ"ח] עמ' 71 [והוא מתוך
שיר השירים דר' שמואל השלישי], כמו מקבלים. והשווה ב'אשא משלי' עמ'
יט, שהעיר כי כנגד זה כותב סלמון בן ירוחם, בספר מלחמות ה', עמ' 91:
רצף זה הדבר עתה אבארן וכל קנצי [-הראיות] זדים אתה אנאר / ותואנה לכל
בעלי ריב לא אשאר / ויגל כמים משפט ובה' אתפאר. ובעניין הנחק במסירת
התורה בפולמוסו של ר' נסים גאון עם נוכרי, ראה בן-ששון, שם, עמ' 49 הערה
105, והמקורות שצויינו שם.

26 שם, עמ' 63-64.

27 ובענין קול השברים והתרועה, ראה פרקו היפה של רב"ש המבורגר, שרשי מנהג
אשכנז, ח"א, בני ברק תשנ"ה, עמ' 324-340, ובספרו המופלא של הר"י שילת,
זכרון תרועה, ירושלים תשל"ה, עמ' 615 ואילך.

28 שם, עמ' 64-66.

[רלה]

מנהגי ישראל

אבהו לאשוויי מנהגיהון, ולעולם ספיקא לא אתיליד... ואל תחשבו בלבבכם כי בימי ר' אבהו נפל ספק בדבר הזה, שהרי משניות קדמוניות א' אומרת תרועה ג' יבבות במשנתנו, וא' אומרת שיעור תרועה כג' שברים, וקאמרי' ביה בהדיא אמר אביי בהא ודאי פליגי. וכך היה הדבר מימים קדמונים מנהג בכל ישראל, מהם עושים תרועה יבבות קלות ומהם עושים תרועה יבבות כבדות שהם שברים, ואלו [ואלו] יוצאים ידי חובתן, כי שברים כבדים תרועה הם ויבבות קלות תרועה הם, והיה הדבר נראה כחלוקה אעפ"י שאינה [חלוקה]. והרי התנאים כמה שאמרנו למעלה, הללו שונים שיעור תרועה ג' יבבות, והללו שונים שיעור תרועה ג' שברים. אלו משנתם כמנהגם [ואלו משנתם כמנהגם]. וקאמר אביי בהא ודאי פליגי, ולא פלוגתא היא ולא היו אלו מטעים את אלו ואלו מטעים את אלו, אלא מר כי אתריה ומר כי אתריה קתני. וחכמים של דורות הללו מודים כי יבבות תרועה היא [וחכמים של הללו מודים כי שברים תרועה היא]. וכשבא ר' אבהו ראה לתקן תקנה שיהיו עושין בה כל ישראל מעשה א' ולא יהיה ביניהם דבר שההדיוטות [רואין אותו] כחלוקה...

גם טענות השואלים "שלא יתכן האמת בשני דרכים", היא טענתם של הקראים. ראה לדוגמה את דבריו של סלמון בן ירוחים, בספר מלחמות ה' שלו, עמ' 43:

גם אם התלמוד ממשה נביאנו
 "דבר אחר" מה הועיל לנו
 ודבר שלישי ורביעי מה ילמדנו
 בעת אמרם פתרון זה כן וכן, וב"דבר אחר" יבינו.
 בדבר אחד האמת יקום
 כי כן בחכמת כל יקום
 ובשני פנים נחלפים עצה לא תקום
 עתה בדבר אחר [כצ"ל] נפל ולא יקום.

על כן משיב רב האי:
 בודאי כן הוא, אלא מיהו בזמן שאותם ב' דברים מכחישין זה

דברי רב האי גאון על תקיעת שופר והפולמוס הקראי

את זה. אבל בזמן שזה כשר וזה כשר יתכן להיות האמת בשני דרכים, השברים אמת ותרועה כשרה גם ביבבות²⁹.

וממשיך הגאון וכותב כי:

אפילו קיבל ממנו קהל אחד לא היה מקבל ממנו קהל אחר אי אפשר שלא יהיה זה בדרך המורשה... ומתוך שפשט מנהג זה בישראל וכולן עושים כמוהו, מעידים שיצאו ידי חובה. ידענו שכל שינו עליהם מנהגם, אלא תיקן להיות הכל דרך אחת אע"פ כי כהוגן אלו ואלו יבבות מימות משה ואילך...

הרי שרב האי גאון דוחה בתוקף את הנחת היסוד של השואלים, שהיא גם טענתם של הקראים, כפי שראינו לעיל, שסוגיא זו העוסקת בתקנתו של ר' אבהו הוכחה היא לשכחת המסורת. תשובתו לכך היא כי המנהג "המגוון" הוא גופא על פי מסורת, המורשה החוזרת לימות משה. "סבל ירושה" זה הוא המוכיח כי המנהג נכון, ולא באה תקנתו של ר' אבהו אלא להשוות ולשלב את המנהגים, ולתת מעין "נוסח אחיד" שיש בו משום מענה להדיוטות, וסתימת פה למינים.

ראייה לכך שאכן כנגד הקראים מכוונים דבריו אלה מוצאים אנו בתשובה אחרת מאת הגאון, העוסקת בסיבת קיום יום טוב שני של גלויות. על הא דאיתא במסכת ביצה (ד ע"ב): איתמר, שני ימים טובים של גלויות, רב אמר: נולדה בזה מותרת בזה, ורב אסי אמר: נולדה בזה אסורה בזה, וכו'. נשאל הרב האי³⁰:

29 ושם יש אף להשוות לכך את שיטת הגאונים הנותנת שוויון לגירסאות חלוקות. ראה מה שכתב ידידי פרופ' ש"מ פרידמן, במאמרו החשוב "להתהוות שינויי הגירסאות בתלמוד הבבלי", סידרה ז, תשנ"א, עמ' 99, ושם הערה 73, שתופעה זו "במיוחד אצל רב האי גאון". וראה לאחרונה במאמרו: Uncovering Literary Dependensies in the Talmudic Corpus, S.J.D. Cohen, בעריכת Providence Rhode Island, 57-55, ובמיוחד עמ' 56.

30 אוצר הגאונים, מסכת יום טוב, ירושלים תרצ"ו, סי' ח, עמ' 3. תשובה זו פורסמה לאחרונה בנוסח נוסף ובשינויים, ע"י ש' עמנואל, תשובות הגאונים החדשות, ירושלים תשנ"ה, סי' קטז, עמ' 147-156, ובייחוד בעמ' 148; מהדורת הורביץ, ניו-יורק תשנ"ה, עמ' 134. (הערת רמ"מ הוניג).

[רלז]

יפרש לנו אדוננו מה זה הספק שנסתפק לרב אסי, ואמר רב זירא: כואתיה דרב אסי מסתברא, כי מאחר שסוד העיבור בידיהם איזה ספק נשאר? כי על כל אלה הספיקות שאומר בכל מקום בשני ימים טובים הרבה מחזקים עלינו בהם המינים (=הקראים) דבריהם. ונרצה מאדוננו שייסיר כל תואנה שתעמוד בהם, כמו שהרחיב בחכמתו בתשובת התקיעות והוסרו התואנות בדבריו... וכו'.

יש לעיין היטב בתשובתו הארוכה והמפורטת³¹, אך אין כאן המקום לכך.

בסיכומם של דברים, ביקשנו להראות כיצד הגאון השתמש במושגים ובעקרונות של הקראים כדי לסתור את טענותיהם הם, טענות אשר הועלו בפני חכמים רבניים מקירואן שבאו במגע אתם ונזקקו לתשובות חותכות, בבחינת: דע מה להשיב למינים³².

אוצר החכמה

אוצר החכמה

31 שם, עמ' 3-9. וכן ראוי לעיין בתשובתו (המקוצרת) באוצר הגאונים ברכות, חיפה תרפ"ח, עמ' 6; וראה Sklare שם, עמ' 164 הערה 80.

32 למעשה כבר רב סעדיה גאון השתמש באותה דרך בפולמוסו נגד הקראים ב'אשא משלי' עמ' מה-מז:

צוויו לא יכתב לנו שרשם / מבלתי חקור פרושם / ולא יבקש תואנה... ראו נראה עתה ונחקרה / אם פענות כל המצות כתוב במקרא / אז נדע כי אין משנה. תדע נא אז מחשבותיו ויתבונן / כי כל פירושים קדושנו קונן / הלא הגם כתובים באמנה. אורך הסוכה כמה אמות כמה... ברור המעשר אחד מעשרה / אבל תרומה מכמה נמסרה... גרגרים כמה הוא הפרט... דבק ציצית מאין ידענו היות / כמה חוטים וכמה חוליות / אם עשרה אם שמונה... כל אלה וכמוהם רבים / אשאל לכל קורא כתובים / היש בם פירוש אחד מהנה. לולי המשנה והתלמוד / אשר כל זה במ למוד / וכהנה וכהנה. לא שאול אשאלך ללמד / כי מלבך אתה בודאם [השוה לעיל בדברי הדסין] / ולא מפי שוכן מעונה... וכו'. הרי שאת השיעורים וההלכות הללו אפשר לדעת רק על פי התורה שבעל פה, המשנה והתלמוד, שהוא כאן כמו סבל הירושה. השווה לעיל בקטע שהבאנו מספר אפרין עשה לו.